

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İnsan Hakları Anabilim Dalı

**KADININ İNSAN HAKLARININ KORUNMASINDA
KÜLTÜREL GÖRECİLİK VE EVRENSEL İNSAN HAKLARI GERİLİMİ
KADIN SÜNNETİ ÜZERİNDEN BİR TARTIŞMA**

Mervenur DURAK

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

KADININ İNSAN HAKLARININ KORUNMASINDA
KÜLTÜREL GÖRECİLİK VE EVRENSEL İNSAN HAKLARI GERİLİMİ
KADIN SÜNNETİ ÜZERİNDEN BİR TARTIŞMA

Mervenur DURAK

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İnsan Hakları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

KABUL VE ONAY

X X X X

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

Mervenur DURAK

“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılmaması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYANI

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandđım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadđımı, yararlandđım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, Prof.Dr.Suavi AYDIN danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Mervenur DURAK

ÖZET

DURAK, Mervenur. *Kadının İnsan Haklarının Korunmasında Kültürel Görecilik ve Evrensel İnsan Hakları Gerilimi: Kadın Sünneti üzerinden Bir Tartışma*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022.

Bu çalışmada insan haklarının evrenselliği iddiasının karşısına çıkan en büyük tartışma konularından biri olan kültürel görecilik kavramının, insan haklarının korunması bakımından yeri ve sınırları ele alınacaktır. Bu çalışmaya kaynak olarak kullanılan birçok makalede de kültürel göreciliğe karşıt eksende tartışmalar yürütülmüştür. Kültürel görecilik kavramına baktığımızda, yalnızca insan haklarının evrenselliği iddiasının karşısında değil, özellikle kültürel ve geleneksel pratiklerin çoğunlukla öznesi olan kadının insan haklarının önünde bir engel oluşturup oluşturmadığı konusu, çalışmanın temel tartışma alanlarından birini oluşturmaktadır. Birçok çevre tarafından kadının hak ihlallerinde kültürün ve kültürel pratiklerin suçlu ilan edilmesi tartışmalarına ek olarak, kadının ikincil pozisyonda yer aldığı toplumlardaki kültürün, erkek egemen gücün bir denetim aracı olarak kullanıldığı konusu araştırılacaktır.

Bu amaçla ilk bölümde, kültür ve kültürel görecilik kavramlarının tanımları yapılacak ve bu kavramlara dair görüşler işlenecektir.

İkinci bölümde, kültürel haklar ve evrensel insan hakları yaklaşımı incelenecek ve insan haklarına karşı direncin kaynağı olarak “kültür” ve “gelenek” kavramları tartışılacaktır.

Üçüncü bölümde, kadın hakları üzerinden kültürel görecilik kavramı ele alınarak, bir hak ihlali olarak değerlendirilen kadın sünnetinin, kültürel görecilik ve evrensellik ikilemindeki yeri tartışılacak ve kültür ve erkek egemen güç arasındaki ilişki incelenecektir.

Sonuç bölümünde ise önceki bölümlerde elde edilen bulgular doğrultusunda kültürel göreciliğin sınırları ve insan haklarının evrenselleşmesinin önünde bir engel teşkil edip etmediği sorusu ele alınacak, kültürel hakların insan hakları bağlamındaki yeri incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: kültürel görecilik, kültürel haklar, insan hakları, evrensellik

ABSTRACT

DURAK, Mervenur. *Cultural Relativism and Universal Human Rights Tension in Protection of the Women's Human Rights: A Debate on Female Genital Mutilation*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022.

In this study, the place and limits of the concept of cultural relativism, which is one of the biggest debates against the claim of universality of human rights, will be discussed in terms of the protection of human rights. In many articles used as a source for this study, discussions against cultural relativism have been developed.

Approaching the concept of cultural relativism, one of the main discussion areas of the study is not only against the claim of universality of human rights but also whether women, who are mostly the subject of cultural and traditional practices, constitute an obstacle to human rights. In addition to the debates on the declaring of culture and cultural practices as the reason for violations of women's rights by many circles, the issue of the use of culture in societies where women are in a secondary position as a control tool of male-dominated power will be explored.

For this purpose, in the first part, the concepts of culture and cultural relativity will be defined and opinions on these concepts will be explained.

In the second part, the concept of universal human rights and cultural rights will be analyzed and the concepts of "culture" and "tradition" as the source of resistance to human rights will be discussed.

In the third chapter, the concept of cultural relativism will be discussed through women's rights, the place of female genital mutilation considered as a violation of rights, in the dilemma of cultural relativism and universality will be taken, and the relationship between culture and male-dominated power will be examined.

In the conclusion part, in line with the findings of the previous sections, the limits of cultural relativism and whether it constitutes an obstacle to the universalization of human rights will be discussed and the place of cultural rights in the context of human rights will be examined.

Keywords :cultural relativism, cultural rights, human rights, universalism

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYANI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM.....	2
1.1.KÜLTÜR KAVRAMINA GENEL BAKIŞ	2
1.2.KÜLTÜREL GÖRECİLİK NEDİR?	4
2.BÖLÜM.....	10
2.1.EVRENSEL İNSAN HAKLARI YAKLAŞIMI	10
2.2. İNSAN HAKLARINA KARŞI DİRENCİN DAYANAĞI OLARAK “KÜLTÜR” VE “GELENEK”	13
2.3. KÜLTÜREL GÖRECİLİK VE KÜLTÜREL HAKLAR	15
3.BÖLÜM.....	19
3.1. KÜLTÜREL GÖRECİLİK VE KADIN HAKLARI	19
3.1.1. Kadın Sünneti Uygulaması (FGM).....	20
3.1.2. Kadın Sünneti, Kültürel Görecilik Ve Kadının İnsan Hakları	22
SONUÇ.....	28
KAYNAKÇA	33
EK-1 TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU	37
EK-2 TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZNİ	39

GİRİŞ

Dünya üzerinde farklı kültürlere mensup olan kadınlar “gelenek” adı altında birçok baskıyla ve tehditle karşı karşıya kalmaktadır. Bu tehditlere karşı, kültürel pratiklerden en çok zarar gören gruplardan biri olan kadınların insan haklarının garanti altına alınması ve korunması hususundaki engellerden bir tanesi de insan haklarının evrenselliği ve kültürel görecilik gerilimi olmuştur.

Hak ihlallerine karşı bazı kültürel görecilik savunucuları, kültüre ait pratiklerin sorgulanmasına ve eleştirilmesine karşı çıkarak, *kadın sünneti* gibi, uygulandığı toplulukların mensuplarına fiziksel ve mental olarak “zarar” veren bir kültürel uygulamanın bile kültürel çoğulculuğu sürdürdüğü ve evrensel olarak tüm insanlar için neyin iyi neyin kötü olduğunun belirlenmesinin mümkün olamayacağı sebepleriyle bu uygulamanın bir insan hakları meselesi olmadığını düşünmekten yana taraf olmuşlardır.

Kültürel görecilik, inanç ve değerlerin insanın içinde bulunduğu koşullardan bağımsız bir şekilde ele alınamayacağını savunur. Fakat bu perspektifin, insan hakları düşüncesiyle ve insan hakları savunucularının argümanlarıyla çoğu tartışmada çeliştiği görülmektedir.

Ahlâki göreci bir bakışı benimsemek yerine, insan hakları standartlarıyla uyumlu olmayan ve üyelerine zarar verme olasılığı bulunan kültürel geleneklerin sosyo-kültürel bağlamında sorgulanmasının yanı sıra bu pratiği şekillendiren sosyal faktörleri analiz etmek için eleştirel bir mercek kullanılması önemlidir. (Wangila, 2007:410)

Kültürel görecilik düşüncesi insanın varoluşunda ve yaşayışında büyük bir yere sahip olan kültürün devamlılığı, kültürel grupların haklarının gözetilmesi ve korunması açısından önem taşır. Bununla beraber, kültür olgusunun zaman içinde birçok etkenin bir araya gelmesiyle şekillenmesi ve sınırlarının çizilmesinin zorluğu sebebiyle bu etkenlerin ne olduğunu ve geri planını anlamak, kültürel pratiği insan hakları bağlamında değerlendirebilmek açısından önem taşımaktadır.

1.BÖLÜM

1.1.KÜLTÜR KAVRAMINA GENEL BAKIŞ

Çalışmanın ilk kısmında kültürün insanın varoluşunda ne denli yer kapladığını ölçebilmek için ‘kültür’ kavramının ne ifade ettiğine bakmak doğru olacaktır.

Kültür, *Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi*’nde yer alan tanıma göre, “bir toplumun veya bir sosyal grubun kendine özgü manevi, maddi, entelektüel ve duygusal özellikleri bütünüdür ve sanat ve edebiyatın yanı sıra yaşam tarzlarını, birlikte yaşama biçimlerini, değer sistemlerini, gelenekleri ve inançları kapsar”.¹

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi tarafından kabul edilen kültür kavramı ise; “yaşam tarzı, dil, sözlü ve yazılı edebiyat, müzik ve şarkı, sözlü olmayan iletişim, din veya inanç sistemleri, ayin ve törenler, spor ve oyunlar, üretim veya teknoloji yöntemleri, doğal ve insan yapımı ortamlar, yiyecek, giyim ve barınma ile bireylerin, gruplarının ve toplulukların insanlıklarını ve varlıklarına verdikleri anlamı ifade ettikleri sanat, gelenek ve görenekler ve hayatlarını etkileyen dış güçlerle karşılaşmalarını temsil eden dünya görüşlerini inşa eden bir fenomeni anlatan yelpaze bir terimdir.” (Donders, 2020:68).

Bu hem tanıdık hem de sınırları belli olmayan kültür kavramı, çalışma kapsamında, bir gruba ait olan kimliği ve yaşam biçimini ifade edecektir. Kültür, bir yönüyle, bir insan grubunun yaşayış biçimini ve bunun tezahürlerini belirleyen bir kimlik olarak da düşünülebilir. Bu kimlik, kişi(ler)in dünyayı görme, anlama, yorumlama ve yaşamalarında etkindir, şekillendiricidir. Ioanna Kuçuradi, kültürden (çoğul anlamda kültürden), “...bir grupta belirli bir süre canlı olan, neredeyse bilinçsiz, ama o grubun bütün ifadelerine sinmiş anlayışlar” olarak bahseder (Kuçuradi, 2014:49-50). Antropolog P. J. Coertze, insanın varoluşunda kültürün etkisini şöyle açıklar:

¹ UNESCO Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi

http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/5_Cultural_Diversity_EN.pdf

“İnsanın varlığı, yapıları ve varoluşsal faaliyetleri, kültürel olarak belirlenmiş organik sosyal varlıklarda bulunur.

Bu tür birimler örgütlenemez, insan varlığını kontrol eden ve belirleyen güçlerin birleşik eylemlerinin sonucu olarak organik olarak ortaya çıkar. Ontolojik olarak insan varoluşu, her biri ayrı bir bedensel varoluşa sahip olan farklı etnik birimler çerçevesinde bir varoluştur. Bu, insanın normal varoluşudur; başka türlü hayatta kalamaz ve mutlu bir hayat sürdüremez ” (akt. Wilson, 2002:213).

İnsan türü olarak çevremizi anlamak ve yorumlamak için *kültür* adı verilen bir kurallar ve kodlar sistemini kullanırız. Bu kurallar da bireyler tarafından -karşılıklı olarak-durumlara uyarlanabilir. Birey ve kültür arasındaki ilişki, sürekli bir alışverişin ve uyarlamanın olduğu dinamik bir ilişkidir. Bireyler de kültüre deneyimleri, deneyimler karşısındaki bakışları ve çözümleri ile katkı sağlar. İnsan davranışları çoğunlukla kültür tarafından yapılandırılrsa da bu süreçte insanların yalnızca edilgen katılımcılar olmadığının, aynı zamanda kültürü oluşturan ve uyarlayanlar olduğunun da altı çizilmelidir. Bates, “Hiçbirimiz kültürün ürettiği kalıplar değiliz, kültürü yaratan bireysel aktörleriz.” demektedir (Bates, 2009: 47-52).

Kültürel biçimlenmemiz yalnızca kendi davranış ve düşüncelerimizi belirlemede değil, başkalarının eylemlerini anlamada da bizi yönlendirir. Kültür veya kültürel çevre, kişilerin değişime nasıl tepki vereceğini keskin bir şekilde belirlemese de bunun şekillenmesinde kesin olarak payı vardır (Edmunds, 2013: 20-22).

Kültürel görecilik teorisinin fikir babası olarak bilinen antropolog Franz Boas’ın öğrencisi Ruth Benedict, *Patterns of Culture* kitabında kültürü bir grubun özelliklerinden daha da fazlası olarak tanımlar: “Kültür, bir insan gibi az çok tutarlı bir düşünce ve eylem biçimidir.” der. Kültüre ait bir eylem biçimini ancak o toplumun duygusal ve entelektüel temellerini anlayarak anlayabileceğimizi söyler (Benedict, 1935:3-5).

Aynı kitabın önsözünde Boas, kültür ve birey ilişkisini tanımlarken bireyi kendi kültüründe yaşadığı şekilde ve kültürü ise bireylerin yaşadığı şekilde, karşılıklı olarak anlamamız gerektiğini vurgular. Antropolog Bates, bireylerin de kültürel deneyimi yeni durumlara uydurarak yeni deneyimler yaşadığını ve yenileştirici sonuçlara ulaştığını söyler ve buna örnek olarak, Amerikan toplumunda kadının

değişen rolünü işaret eder. Şimdinin aksine, ABD’de kültürel olarak kadının çalışması hoş görülmezken Birinci Dünya Savaşı sırasında kadınların istihdama katılmasına gereksinim duyulması sebebiyle kadınlar çalışma hayatına atılmaya başlamış ve bu toplum tarafından kabul edilmiştir. Şimdi ise kadının iş hayatındaki varlığı Amerikan kültürünün bir parçası haline gelmiştir (Bates, 2009:51).

1.2. KÜLTÜREL GÖRECİLİK NEDİR?

Kültür kavramının, Kuçuradi’nin de dediği gibi “*o grubun bütün ifadelerine “sinmiş anlayışlar”*” olarak anlaşılması, kültürel görecilik fikrinin de temelini oluşturmaktadır.

Birçok tartışmanın konusu olan kültürel görecilik kavramı ilk kez antropolog Franz Boas ve öğrencileri Ruth Benedict, Margaret Mead ve Melville Herskovits tarafından ele alınmış ve bu alanda çalışma yapan birçok kişi tarafından benimsenmiştir. Göreci doktrin, Birinci Dünya Savaşı’yla birlikte Batı’nın kültürel üstünlüğüne olan inancı sarsılan birçok entelektüelin ilgisini çekerek, materyalizmin ve savaşın karşısında daha yumuşak bir düşünce olarak kabul görmüştür (Brown, 2008:364).

Kültürel görecilik, kökenleri daha eskiye dayansa da modern biçimde *kültürel evrim(cilik)* düşüncesine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu teoriye göre, insan toplulukları ilkel veya vahşiden, *modern* olana ilerlemektedir. Yargılama standardı Batılı değerlere dayandığından, batı uygarlığı bu ölçekte en üst sırada yer almaktadır (Renteln, 1998:57). Bunun karşısında, göreci doktrin ise toplumların ve kültürlerin evrimsel bir ölçekte sıralanamayacağını söylemektedir (Brown: 2008:365).

Kültürel görecilik, inanç ve değerlerin insanın içinde bulunduğu koşullardan bağımsız bir şekilde ele alınamayacağını savunan bir düşüncedir. Kültürü, insanların içine doğdukları toplumla ilişki içerisine girmelerinden itibaren ve girmelerinin sonucunda benimsediği anlayışlar bütünü olarak görür ve bireyi içinde şekillendiği toplumdan ve kültürden ayrı olarak ele almanın olanaklı olmadığını savunur. Kültür, insan türüne özgü anlaşılması zor bir olgudur.

Kültürel görecilik ise kültürlerin ve kültürel pratiklerin kendi içerisinde anlamlandığını ve dışarıdan garip görünen inançlar ve uygulamaların, kendi kültürel çerçeveleri içinde mantıklı veya anlaşılır hale geldiğini vurgulayan kapsayıcı bir terimdir.

Herskovits, kültürel göreciliği tanımlarken “*kültürle(n)me*” (*enculturation*) kavramından bahseder. Kişinin yargı mekanizmasının deneyime dayandığını ve deneyimin ise her birey tarafından kendi kültürü açısından yorumlandığını ifade eder. *Enculturation* kavramından, her kültürün, değerlerin, duygusal eğilimlerin ve somutlaşmış davranışların bir nesilden diğerine aktarıldığı süreci anlayabiliriz. Kültüre ait değerler ve uygulamalar genellikle toplumun üyeleri tarafından tatmin edici ve diğerlerinden üstün olarak algılanır. Bu aktarımlar aracılığıyla oluşan sosyal dünyayı yorumlarken evrensel ölçütleri uygulamak yerine kendi iç mantık ağı temelinde yorumlamak doğru olacaktır (Brown, 2008:363-4). Amerikan Antropologlar Birliği'nin İnsan Hakları Bildirgesi'nde² değerlerin kültüre olan bağlılığı vurgulanır:

“Doğru ve yanlış, iyi ve kötü kavramları, farklı halklar arasında ifadeleri farklı olsa da, tüm toplumlarda bulunur. Bir toplumda insan hakkı olarak kabul edilen şey, başka bir halk tarafından veya aynı insanlar tarafından tarihlerinin farklı bir döneminde topluma karşı düşmanca bir ilke olarak kabul edilebilir. Bir çağın azizi, daha sonra, gerçeklikle baş etmeye uygun olmayan bir insan olarak görülecektir. Fiziksel dünyanın doğası, gördüğümüz renkler, duyduğumuz sesler bile, içine doğduğumuz kültürün bir parçası olan konuştuğumuz dil tarafından koşullandırılır.” (s.542)

Kültürel görecilik yaklaşımında benimsenen önemli kavramlardan biri ise “*hoşgörü*” (*tolerans*) kavramıdır. Farklılıklar taşısa da her toplumun kendi değerlerinin ve pratiklerinin herkes tarafından hoşgörülmesi ilkesini içinde barındırır. Boas, *The Mind of Primitive Man*'de bir medeniyetin standartlarıyla diğer bir medeniyeti değerlendirmenin mümkün olmadığından bahseder ve hoşgörü kavramını vurgular:

“Kendi medeniyetimize attığımız değer, bu medeniyete dâhil olmamızdan kaynaklandığını ve [bu değer] doğduğumuz andan itibaren tüm eylemlerimizi kontrol ediyor olmasına bağlı olduğunu anlamamız biraz zor. Ancak, bizimkinden daha az değerli olmayan, belki farklı geleneklere ve farklı bir duygu

² İnsan Hakları Bildirgesi (Statement of Human Rights). *Amerikan Antropoloji Birliği*.

ve akıl dengesine dayanan başka uygarlıkların da olabileceği kesinlikle düşünülebilir, ancak onların değerlerini onların etkisi olmadan takdir etmemiz imkânsız olabilir.

Antropolojik araştırmalar tarafından öğretildiği gibi, insan faaliyetlerinin değerlendirilmesine ilişkin genel teori, bize şu anda iddia ettiğimizden daha yüksek bir hoşgörü öğretir.” (Boas, 1901: 11)

Boas ve öğrencilerinin kültürel görecilik felsefesini benimsemeleri ve yaygınlaştırmalarındaki asıl amaç kültürler arası anlayışı ve hoşgörüyü teşvik etmek ve insan özgürlüğünün genişlemesine katkıda bulunmak olmuştur (Brown, 2008:372).

Herskovits, kişinin kendi kültüründen farklı tüm kültürleri kabul ederek hoşgörüyle yaklaşmasının gerekliliğinin kültürel görecilik felsefesinin temelini oluşturduğunu vurgular:

“Kültürel görecilik, her toplumun kendi yaşamını yönlendirmek için oluşturduğu değerleri kabul ederek, her gelenek topluluğunun doğasında var olan haysiyete ve kişininkinden farklı olsa da geleneklere hoşgörü ihtiyacına vurgu yapan bir felsefedir.”(Renteln, 1988: 57)

Kültürel göreciliğin, insan davranışı üzerine çalışma yapan bir araştırmacının çalışmasında bir araç olarak kullanılması gerektiğini vurgulayan antropolog Benedict, araştırmacının, diğer kültürlerle kendi kültürünün değer yargılarıyla yaklaşmasının, yaptığı çalışmanın bilimsel olma özelliğinin önünde bir engel olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca, bir kültürün değerlerini benimsemiş olan bir kişinin inanç ve eylemlerinin evrensel olamayacağının altını çizmektedir. Bir kültürel davranışı değerlendirirken objektif bir bakışla gözlemlemek ve ele almak, o kültürü veya kültürel davranışı idealize etmek anlamına gelmemelidir. Bu davranış, mutlak iyi veya ideal olan değildir, yalnızca yıllarca işlenmiş ve örülmüş olan bir fenomenin sonucudur ve bu şekilde ele alınması gerekir (Saraç, 2006: 23-24).

Evrensel insan hakları düşüncesi ve kültürel görecilik kavramını karşı karşıya getiren bu düşünce, kültürlerin niteliksel olarak değerlendirilemeyeceğini, tüm kültürlerin ve kültüre ait olguların kendi sistemlerinin içerisinde anlam ve değer

kazanacağını ve bu sebeple tek bir kültüre ait değer yargılarının başka kültürlerle mensup kişilere dayatılamayacağını söylemektedir.

İnsan hakları mücadelesi açısından bir dönüm noktası olan, 1948 tarihli “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”, insan haklarını; hiçbir ayırım olmaksızın tüm insanların sahip olduğu haklar olarak tanımlamış ve bu hakları, *insan onuru* kavramı üzerine temellendirerek *evrensel haklar* olduklarını vurgulamıştır. Evrensel Beyanname’ye göre insanlar bu haklara doğuştan sahiptirler. Beyanname’nin ilanı insan hakları mücadelesinin tarihinde büyük bir gelişme olarak görülüyor olsa da evrensellik iddiası bazı çevreler tarafından eleştirilmiş ve birçok yönden eksik bulunmuştur. Aynı zamanda Beyanname aracılığıyla, Batı’nın kültürel değerlerinin evrensellik adı altında diğer toplumlara dayatılmaya çalışıldığı da bazı antropologlar tarafından dile getirilmeye başlanmıştır.

Evrensel insan hakları kavramının iki temel nedenden dolayı kusurlu olduğu söylenmektedir; ilki bireysel hak ve özgürlükler anlayışının batılı demokratik ideallere dayalı ve hegemonik olması, diğeri ise hak savunucularının taleplerini dayandırdıkları birincil temel olan *insan onuru* kavramının, dini temeller dışında haklı gösterilemeyeceği iddiasıdır. Birinci neden daha çok benimsenmiş ve temel bir sav olarak daha çok öne çıkarılmıştır (Ifediora, 2004:2).

Beyanname’nin hazırlanma aşamasında, BM İnsan Hakları Komisyonu’na sunulmak üzere Amerikan Antropoloji Birliği (*American Anthropological Association*) tarafından “İnsan Hakları Bildirisi” (*Statement of Human Rights*) başlığıyla bir bildiri hazırlanarak *American Anthropologist* dergisinde yayınlanmıştır.³ Birçok eleştirmene göre, antropoloji derneğinin bu hamlesi kültürel görecilik düşüncesinin evrensel insan haklarının karşısında yer almasına ve evrensel insan hakları karşıtlığı ile eş anlamlı hale gelmesine sebep olmuştur (Brown, 2008: 366).

Bu bildiri, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu’nun İnsan Hakları Bildirgesi’ni hazırlarken ele alması gereken konuları vurgulayarak, bireyin toplumun bir parçası olduğunu, toplumdaki bağımsız ele alınamayacağını ve bu

³ İnsan Hakları Bildirgesi. *Amerikan Antropoloji Birliği*

nedenle farklı insan gruplarının içlerinde bulunduğu toplumlara ve kültürlere eşit derecede saygı duyulmasının önemli olduğunu ifade eder. Bildiri’de, bir yandan Beyanname’nin tüm insanlara uygulanabilir olmadığı ifade edilirken, bir yandan da Batı Avrupa ve Amerika ülkelerinde yaygın olan değerlerin evrensel olamayacağı fikri savunulur.

Bu bağlamda, söz konusu Bildiri’de, İnsan Hakları Beyannamesi’nin hazırlanma sürecinde dikkat edilmesi gereken üç nokta işaret edilmiştir.

I. *“Birey kişiliğini kültürü aracılığıyla kazanır. Bu sebeple bireye saygı kültüre saygıyı gerektirir”:*

“ (...) grupların bireylerden oluştuğu ve insanların parçası oldukları toplumların dışında faaliyet göstermediği bir gerçektir. Dolayısıyla sorun, bireye bir birey olarak saygı duymaktan fazlasını yapacak bir insan hakları beyanı formüle etmektir. Aynı zamanda, bireyi, parçası olduğu, onaylanmış yaşam tarzları davranışını şekillendiren ve kaderinin ayrılmaz bir şekilde bağlı olduğu sosyal grubun bir üyesi olarak tam olarak hesaba katmalıdır.” (s.540)

II. *“Kültürlerin niteliksel olarak değerlendirilmesinde kullanılacak hiçbir bilimsel teknik bulunmadığı için kültürler arasında ayırım yapılamaz.”*

III. *“Standartlar ve değerler üretildikleri kültüre bağlıdırlar, bu yüzden tek bir kültürün inançlarına ve ahlâki prensiplerine bağlı olarak oluşturulan bir İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin uygulanabilirliği tehlikeye düşmektedir.”⁴*

Bildirgede, “insanın ancak toplumunun özgürlüğü tanımladığı şekilde yaşadığında özgür olduğunu ve bu sebeple, haklarının da toplumunun bir üyesi olarak ona tanıdığı haklar olduğu ilkesine dayanan dünya çapındaki özgürlük ve adalet standartları temel olması gerektiği” vurgulanır. Toplulukların üyelerinin kişiliklerini özgürce sergilemelerine imkân bulmaları ve çeşitliliklerin etkileşiminden elde edilecek zenginlik sayesinde etkili bir dünya düzeninin kurulacağı iddia edilir (s.543).

⁴ A.g.e.541-542

Benedict de bahsedilen çalışmasında, kültürel çeşitliliklere dikkat çekerek en ilkel toplumlar arasında bile kültürel farklılıklar olduğunu vurgulamıştır.⁵ Ona göre bu toplulukları anlayabilmenin yolu hoşgörü ve saygıdan geçmektedir. Ancak bu sayede çatışma ve gerilimler ortadan kalkabilmektedir.

Amerikan Antropologlar Birliği tarafından 1947’de yayınlanan İnsan Hakları Bildirisi, kültürel göreciliği temel alarak oluşturulan bir manifesto niteliğinde görülmektedir. Bildiri, insan haklarının evrenselliği iddiasına karşın dünya çapında hak kavramının özgürlük ve adalet standartları ilkesine dayanması gerektiğini savunur.

⁵ "Patterns of Culture"

2.BÖLÜM

2.1. EVRENSEL İNSAN HAKLARI YAKLAŞIMI

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 1948 yılında BM üyesi olan 48 devlet tarafından onaylanarak kabul edilmiştir⁶ ve çağdaş insan hakları belgelerinin çoğunun öncüsü olmuştur. Tüm bölgesel insan hakları sözleşmelerinde (Avrupa, Amerika ve Afrika Sözleşmeleri) Beyanname'nin bir kılavuz olarak görüldüğü ifade edilmiştir. 1993 Viyana Bildirgesi ve Eylem Programı, Evrensel Beyanname'nin BM'nin standart belirleme çalışmasının temeli olduğunu kabul eder.

Bu bilgiler ışığında, Evrensel Beyanname'nin bir insan hakları kılavuzu haline geldiği ve evrensel insan hakları düşüncesinin bir temsili olduğu da açıktır (Davidson, 2001).

Evrensel insan hakları düşüncesi, insanı bir birey olarak ele alır. Bu doğrultuda, Beyanname'de "insan hakları", "insan onuru" kavramı üzerinden temellendirilerek, "insanlık ailesinin bütün üyelerinin doğal yapısındaki onuru ile eşit ve devredilemez hakları" olarak tanımlanmıştır. Bu haklar, kişinin *insan* olduğu için sahip olduğu veya insan hakları sözleşmelerinde de belirttiği gibi, "insan kişiliğinin doğuştan gelen onurundan kaynaklanan" haklardır (Donnelly,1982:304). Bu sebeple de doğası gereği "evrensel" olarak tanımlanmıştır.

Beyanname'nin, ikinci Maddesi "cinsiyet, ırk, kültür, milliyet, din, yaş ve cinsellik gözetmeksizin" ve ayırım yapılmaksızın tüm insanların evrensel insan haklarından yararlanacağını vurgular:

"Ayrıca, bağımsız, vesayet altında ya da kendi kendini yönetemeyen ya da egemenliği başka yollardan sınırlanmış bir ülke olsun ya da olmasın, bir kişinin uyruğu olduğu ülke ya da memleketin siyasal, hukuksal ya da uluslararası statüsüne dayanarak hiçbir ayırım yapılamaz."⁷

⁶ Bknz. http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/insan_haklari_evrensel_bildirisi.pdf

⁷ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi.

Donnelly, insan haklarının evrensel temsiline vurgu yaparak insan haklarını devlete karşı herkesin eşit olarak sahip olduğu haklar olarak tanımlar. Bu haklar devletin meşru eylemlerini sınırlandırır ve insan onuruna ve temel insani değerlere yönelik tehditlere karşı bir güvence niteliğindedir. Donnelly, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin de bunu doğruladığını ve Beyanname'de *"modern kurumların oluşturduğu özel tehditlere karşı yalnızca kültürel değil, temel insani değerleri korumak için formüle edilmiş bir dizi hakkı görebileceğimizi"* söylemektedir (Donnelly, 1984: 415).

Buna göre, en genel tanımıyla insan hakları, devlet ve toplum nezdinde ve hatta onlara karşı bireylerin sahip olduğu haklardır. Henkin, *"Birey ve toplum arasında hâkim olması gereken siyasi ilişkinin bir ifadesidir."* demiştir. Çoğunluğun refahı veya kamu yararı için bile bireye yapılabileceklerin sınırlarını ve hükümet üzerinde sınırlamalar olduğunu söyler (Henkin, 1989:11).

Kuçuradi'ye göre insan hakları düşüncesinin temelini "insanların insan oldukları için, yani bazı özellikleri ve olanakları olan insan türünün üyeleri oldukları için özel muamele görmeleri gerektiği düşüncesi" oluşturmaktadır. Yani, insan hakları etik muamele ilkeleridir. (Kuçuradi, 2011: 56-57) Bunlar ne devlet tarafından verilir, ne de birinin eylemlerinin sonucudur (Donnelly, 1982: 305).

İnsan Hakları ve Evrensellik Tartışmaları başlıklı yazısında Harun Tepe insan haklarının temelini oluşturan düşünceyi ortaya koymaktadır:

"İnsan olarak ortak doğamızda –binbir çeşit farklılıklar yanında ortak olan yapımızda–, temelini bulan, insanın değerinin korunmasına ya da harcanmamasına ilişkin bir talebi dile getirmektedir insan hakları. İnsanın, insan olarak taşıdığı insansal olanaklarını –yalnız insanın gerçekleştirebileceği insanı insan yapan olanakları– gerçekleştirirken ona dokunmamaya, bunun da ötesinde onun değerleri ortaya koyabilmesinin koşullarını sağlamaya ilişkin taleplerdir insan hakları. Kimin, hangi kişilerin bu değerleri ortaya koyabileceği önceden bilinemeyeceğinden, bu dokunmama talebi tüm insanlar için geçerlidir. Bu açıdan ne din, ırk, cinsiyet, etnik köken gibi kişinin rastlantısal özelliklerinin, ne de kişinin geçmişinin, yapıp ettiklerinin bir önemi vardır bu haklara sahip olmasında. İnsan haklarına sahip olmak için tek belirleyici ya da önkoşul insan olmadır, insan türünün bir üyesi olmaktır."

Ayrıca, Tepe, insan haklarının kişi için bir güvence sistemi olduğunu da ifade eder:

“Böyle bakıldığında “insan hakları” düşüncesinin tüm insanları –yalnız insan oldukları, insanı değerli kılan kimi şeyleri ortaya koyabilecekleri için– koruma şemsiyesi altına toplayan bir güvence sistemi olduğu düşünülebilir. Ama hakları çiğneyenlerin de insanlar olduğunu unutmamak gerekir. Bu nedenle insan hakları düşüncesi, insanları kimi insanlara karşı, onların kötü niyetli girişimlerine karşı koruma çabasıdır. İnsan hakları normları ve normlardan oluşan insan hakları belgeleri, bu amacı gerçekleştirme çabasının birer aracıdır; insanlar nasıl eylemde bulunurlarsa, yani neleri yaparlar ya da neleri yapmazlarsa insan haklarının korunabileceğini ortaya koyarlar.”⁸

1993'te Viyana'da düzenlenen Dünya İnsan Hakları Konferansı'nda, *Viyana Bildirgesi ve Dünya İnsan Hakları Konferansı Eylem Programı*, 171 devletin temsilcileri tarafından kabul edilerek insan hakları çalışmalarının güçlendirilmesi için bir plan oluşturmuştur. 1948'den bu yana, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin temeli üzerine inşa edilen insan hakları belgelerini güçlendirmek ve daha fazla uygulanmasını sağlamak niyeti ortaya koyulmuş ve insan haklarının evrenselliğine işaret edilmiştir.

Bildirge'nin birinci maddesinde insan haklarının evrensel niteliğine vurgu yapılmıştır:

“Dünya İnsan Hakları Konferansı, tüm Devletlerin, Birleşmiş Milletler Şartı uyarınca herkes için tüm insan haklarına ve temel özgürlüklere evrensel saygı gösterilmesini ve bunlara uyulmasını ve korunmasını teşvik etme yükümlülüklerini yerine getirme konusundaki ciddi taahhütlerini yeniden teyit eder. Bu hak ve özgürlüklerin evrensel niteliği tartışmasızdır.”

Bildirge'nin 5. maddesi, insan haklarının bölgesel, sosyal ve kültürel farklılıklardan bağımsız olarak ele alınması gerektiğine işaret etmektedir. Bu madde bir nevi kültürel görecilik perspektifini reddeder niteliktedir (Cerna, 1994:741):

“Tüm insan hakları evrenseldir, bölünmezdir, birbirine bağımlıdır ve birbiriyle ilişkilidir. Uluslararası toplum, insan haklarına küresel olarak adil ve eşit bir şekilde, aynı temelde ve aynı vurguyla davranmalıdır. Ulusal ve bölgesel özelliklerin ve çeşitli tarihi, kültürel ve dini geçmişlerin önemi akılda tutulmalıdır,

⁸ *İnsan Hakları Felsefesi* kitabının *İnsan Hakları ve Evrensellik Tartışması* bölümünden yararlanılmıştır.

ancak siyasi, ekonomik ve kültürel sistemlerinden bağımsız olarak tüm insan haklarını ve temel özgürlükleri geliştirmek ve korumak Devletlerin görevidir.”⁹

Hakların bölünmez, birbirine bağımlı ve birbiriyle ilişkili olduğu vurgusu, insan haklarının yalnızca uygulamada evrensel olduğu anlamına gelmez, aynı zamanda çeşitli haklar arasında hiyerarşik bir ilişki olmadığı anlamına gelir: hiç bir hak, bir başkasının yerine geçemez ve diğerinden daha üstün değildir. Başka bir deyişle, insan hakları yatay olarak bütünleşmiştir ve karşılıklı olarak da birbirini destekler niteliktedir. (Davidson, 2001)

2.2. İNSAN HAKLARINA KARŞI DİRENCİN DAYANAĞI OLARAK “KÜLTÜR” VE “GELENEK”

Kültürel görecilik, antropolojik teori içinde destek görse de evrensel insan hakları tartışmalarında giderek insan hakları ihlallerine ön ayak olduğu ve eşitlikçi olmayan, baskıcı toplumların kültürel farklılık pelerini arkasına gizlenmelerine izin verdiği yönündeki suçlamaların da muhatabı haline gelmiştir (Nagengast, 1998:5-6).

Kültürel görecilik tezinin bazı savunucularına göre, insan hakları kavramı Batı’nın kendi kültürel ve ideolojik çerçevesi içerisinde üretilmiş bir kavramdır. Tek bir kültüre ait olan bu kavramın bütün kültürler tarafından kabul edilmesi ve benimsenmesinin mümkün olamayacağını savunmaktadırlar. Evrensellik düşüncesinin, kültürel çeşitliliği ortadan kaldırarak, homojen ve ideal bir dünya yaratmaya hizmet ettiği de düşünülmektedir. Ahlâkla ilgili kuralların sosyokültürel bağlamda oluştuğunu ve doğru ve yanlış kavramlarının kültürden kültüre farklılık göstereceğini savunanlar, bu sebeple hiçbir kültürün bir diğerine kendi değer yargılarını dayatmasının mümkün olamayacağını söylemektedirler (Wangila, 2007:44).

Bundan hareketle, evrensel bir iyinin veya kötünün mümkün olamayacağına dair bir sonuç da ortaya çıkmaktadır.

⁹ Viyana Bildirgesi ve Eylem Planı.

<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/vienna.aspx>

Kültürel görecilik ve insan haklarının evrenselliği tartışmalarında, evrensel insan hakları savunucularının şiddetle karşısında durduğu eylemler kişiye zarar veren kültürel pratiklerdir. Burada *zarar* kavramı önem taşımaktadır. Uluslararası Af Örgütü 1997 yılında yayımladığı raporunda her yıl binlerce insanın işkence ve tecavüze maruz kaldığını, şüpheli bir şekilde ortadan kaybolduğunu, ifade ve inanç özgürlüklerini kullandıkları için çağ dışı ceza ve yaptırımlara mahkûm edildiklerini kaydetmiştir. Kaynağını çoğunlukla kültürel zorunluluktan alan bu ve bunun gibi insanlık dışı eylemler, eğer faili devletler değilse, hukukun konusu olamamaktadırlar. Bu eylemlerin cezasız kalması ve birçok kişinin bu eylemler karşısında sessiz kalması kültürel görecilik fikrinin negatif sonuçlarından biri olarak görülmektedir. (Nagengast, 1998:6)

Wangila, kadın sünneti uygulaması üzerinden yürütülen tartışmalara dair evrenselci ve göreci bakış açılarını yorumlarken her ne kadar uygulamanın sosyo-kültürel bağlamında incelenmesini vurgulasa da kültürel anlamlar ve geleneklerin eleştirilebilmesini savunur (Wangila, 2007:410):

“Kültürel pratiklere dair yapılan eleştiriye “Batılı” olarak basitçe reddetmek yerine, toplumlarımızdaki sosyal adalet ve değişim gerçeklerine dikkat etmemiz önemlidir. Bir dizi yorumlayıcı anlayış ve toplu bilinç olarak kültür, her zaman inşa halindedir. Evrim geçirdikçe, insan da evrilir, neyin doğru neyin iyi neyin yanlış olduğuna ve neyin kötü olduğuna dair insan anlayışlarını ya da orijinal mantığı değişen bir süreç haline getirir. Hem seküler hem de dini yeni değerlerin süregelen adaptasyonu göz önüne alındığında, kültürel uygulamalar zamanla değişir.”

Princeton Üniversitesi’nde vermiş olduğu derslerin toplandığı *Human Rights as Politics and Idolatry*’de, Michael Ignatieff¹⁰ insan haklarının evrenselliği üzerine yapılan tartışmaların dinamiğini şu şekilde açıklamıştır:

“İnsan hakları normlarının evrenselliği üzerindeki çatışma siyasi bir mücadeledir. Geleneksel, dini ve otoriter güç kaynaklarını, çoğu kültüre özgü olan ve kendilerini dışlanmış ve ezilmiş bulanlar adına bu güç kaynaklarına meydan okuyan insan hakları savunucularıyla karşı karşıya getiriyor.

¹⁰ 2008’den 2011’e kadar Kanada Liberal Partisi’nin lideri ve Resmi Muhalefet Lideri olarak görev yapan Kanadalı bir yazar, akademisyen ve eski politikacıdır.

İnsan haklarının korunmasını isteyenler kendi kültürlerine ihanet içinde değillerdir ve diğer Batılı değerleri zorunlu olarak onaylamazlar. Aradıkları şey, kendi kültürleri içinde birey olarak haklarının korunmasıdır. Taleplerine muhalefet, her zaman Batı kültür emperyalizminin müdahaleci biçimlerine karşı bir bütün olarak kültürün savunulması biçimini alır; oysa gerçekte bu göreci durum aslında yerel siyasi veya ataerkil iktidarın bir savunmasıdır.

İnsan hakları müdahalesi, bu istismarları geleneksel, ataerkil veya dini otorite ilkel, geri veya standartlarımıza göre medeni olmadığı için değil, bunlara karşı koruma arayan belirli bireyleri baskı altına alması karşısında güvence sunar. Müdahale emri bizim taleplerimizden değil, onların taleplerinden kaynaklanmaktadır.” (Ignatieff, 2000: 336-337)

İnsan hakları ve kültürel görecilik ilişkisinde önemli bir nokta, hangisini savunacağımızdan ziyade evrensel insan hakları düzeni içerisinde kültürel hakların ne ölçüde yer alacağı konusudur (Saraç, 2006:26). Çünkü bu iki kavram birbirine zıt değildir ve aykırı ilkeler içermez. Bu bağlamda, kabul edilmiş çeşitli insan hakları sözleşmelerinde ve metinlerinde yer yer “kültürel haklar”a değinilmiştir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi *“korkudan ve yokluktan arınmış özgür insan ülküsüne ancak kişisel ve siyasi hakların yanı sıra herkesin ekonomik, toplumsal ve kültürel haklardan yararlanabileceği koşullar yaratıldığında ulaşılabileceğini”* vurgular.

Kültürel haklar; egemen devlet sınırları içinde bulunan farklı etnik grupların kendi özerk yönetimlerini kurma hakkından ana dilini kullanma hakkına, ulusal ve uluslararası hukuk düzeni ile çelişen kültürel pratikleri uygulamaya devam etme taleplerine kadar geniş bir yelpaze içinde tanımlanmaktadır. Kültürel haklar, Siyasi ve Medeni Haklar Sözleşmesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nin kendi kaderini tayin hakkı maddeleri ile tanınmıştır.¹¹

2.3. KÜLTÜREL GÖRECİLİK VE KÜLTÜREL HAKLAR

Chandran Kukathas, bir kültürel topluluğun veya bir grubun üyesi olmanın çoğunlukla gönüllülük esasına dayanmadığını vurgulamaktadır. İnsan doğduğu andan itibaren içine doğmuş olduğu topluluk, çevrenin etkisiyle yeni doğanın

¹¹ Ekonomik, Sosyal Ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0148.pdf>

kimliğini şekillendirmeye başlar. Hayatı yaşayışı, bakış açısı ve alışkanlıkları, çoğunlukla, iç içe olduğu, sürekli bir alışveriş içerisinde olduğu bu topluluk tarafından şekillenir (Kukathas, 1992:110-117). Kültür, yalnızca bir birey tarafından izole edilmiş şekilde tecrübe edilmez, ancak yalnızca o birey daha büyük bir toplumun parçası olduğunda anlam kazanır (Davidson, 2001).

Öyleyse bireyler, mensup oldukları (kültürel) topluluktan bağımsız bir şekilde değerlendirildiklerinde bu değerlendirme eksik kalacaktır. Bireyin haklarının savunulmasının önemli bir husus olmasının yanı sıra, bireyin mensup olduğu grupların/azınlıkların haklarının da çoğunluğun karşısında ezilmemesi adına tartışılması ve korunması bu açıdan önemlidir. Zira bireyler, çoğu zaman, kendi varlıklarının yanında bir grubun da parçası olarak varlıklarını sürdürürler.

BM kuruluşlarının azınlıklar üzerine yaptığı çalışmada¹² azınlık kavramının tanımı şu şekilde yapılmıştır:

“Azınlık, 'ırk, renk, etnik köken, yaş, dini inanç veya bağlılık, siyasi veya diğer görüş, ulusal veya sosyal köken, cinsiyet, cinsel yönelim, transseksüel kimlik, zihinsel veya diğer engellilik, sağlık durumu, ekonomik veya yerel kökene göre farklılaştırılmış bireyleri içerir.”

Andrew Fagan, kültürel hakların gerekçelerinin, bireylerin kimliklerini, bireyler tarafından bilinçli olarak biçimlendirdiği ve inşa ettiği kültürel unsurların, özelliklerin ve çeşitli kümelerin bir karışımı olarak görüldüğü bir vizyon ile karıştırılmaması gerektiğini söyler. Zira kültürel haklar, kültürel olarak türetilmiş kimliklerimizden ve bunların dayandığı taahhütlerden vazgeçemeyeceğimiz için gereklidir. Kültürel haklar, ana dilini konuşma, kendi inancını sürdürme ve kendi türüyle iletişim kurma fırsatından mahrum bırakılan bireylerin uğradığı zararı vurgular ve çoğu bireyin öz-değer ve haysiyet duygusunun, kendilerine özgü, farklı ve yeri doldurulamaz topluluklara erişimden yararlanmaya bağlı olduğunu belirtir (Fagan, 2017: 324-325)

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin temsil açısından eksik olduğu düşüncesi üzerine yayınlanan antropolojik *İnsan Hakları Bildirisi*'nde de insan

¹² BM kuruluşlarından azınlık kavramına ilişkin anlayışlarına ilişkin yanıtların seçimi.
<https://www.ohchr.org/EN/Issues/Minorities/Pages/MinoritiesIndex.aspx>

hakları kavramının içerisinde üretildiği liberal teorinin, bireyi önceleyerek toplumların ihtiyaçlarını görmezden geldiği iddiasıyla eleştirildiğinden bahsedilmiştir¹³. Liberal teori, temel siyasi sorulara grup, kültür veya toplum perspektifinden ziyade bireyin perspektifinden bakar.

Kukathas, şöyle bir tanımlama yapmaktadır:

“ ...Birincisi, liberal teori, herhangi bir sosyal birliğin iddialarına karşı kişinin ahlâki önceliğini iddia etmek veya varsaymakla bireycidir. İkincisi, eşitlikçidir, çünkü tüm bireylere aynı ahlâki statüyü verir ve insanlar arasındaki ahlâki değer farklılıklarının hukuki veya siyasi düzeniyle ilgisini reddeder. Üçüncüsü, evrenseldir, çünkü insan türleri arasındaki ahlâki birliği onaylar ve belirli tarihsel birlikteliklere ve kültürel biçimlere ikincil bir önem verir.” (Kukathas, 1992: 108)

Kukathas’a göre bireylerin önceliklerini göz ardı etmeden *kültürel haklar* düşüncesi benimsenmelidir. Bireyler, kültürel bir grubun mensubu olarak da saygı görebilmeli ve varlıklarını sürdürebilmelidirler.

Grup hakları veya kültürel haklar ve insan hakları kavramlarının arasına bir set çekilmesi anlamlı değildir. Zira ikisi de birbirini tamamlayıcı niteliktedir.

Hem bireyler hem de gruplar, haklara sahip olabilir. “*Bireysel haklar, bireylerin birey olarak özerkliğini korumak ve kollamak için tasarlanmışken, grup hakları, bireyin toplumsal bağlara ve birliklere eğilimini korumak ve korumak için tasarlanmıştır*” (Vijapur, 2006: 389).

Mevcut devlet uygulamasına bakıldığında bireysel haklar öncelenmektedir. Öte yandan uluslararası insan hakları belgeleri içinden bakıldığında, kültürel haklarla birlikte, geleneklerini dış müdahalelerden korumayı isteyen toplumların kimliklerini koruma girişimleri de desteklenmekte ve kültürel çeşitliliği güvence altına alarak insan haklarına bağlılığı bununla uyumlu hale getirmek amaçlanmaktadır.

Kişisel Ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nin¹⁴ 27. maddesi kültürel hakları insan hakları olarak kabul eder:

¹³ Bknz.sf.10

¹⁴ Kişisel Ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ICCPR).
<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>

“Etnik, dinsel veya dilsel azınlıkların bulunduğu bir devlette, böyle bir azınlığa mensup bulunan grubun, diğer üyeleri ile birlikte toplu olarak kendi kültürel haklarını kullanma, kendi dinlerinin gereği olarak ibadet etme ve bunları uygulama veya kendi dillerini kullanma hakları engellenmez.”

Vijapur, Will Kymlicka'nın geliştirdiği azınlık hakları teorisinden¹⁵ yararlanmıştır. Buna göre; gruplar genellikle üç tür haktan birini talep eder; özyönetim hakları (*self-government*), çok etnikli haklar (*polyethnic rights*) ve özel temsil hakları (*special representation*). Bu türden bütün haklar çoğunluk grubundan koruma sağlamak, bir grubu baskın toplumun ekonomik veya siyasi gücüne karşı korumak ve çoğunluğun baskılarına karşı savunmasızlıklarını azaltmak amacıyla talep edilir.

Kymlicka'ya göre ise, azınlık hakları insan haklarının bir parçası değildir. Çünkü geleneksel insan hakları standartları, azınlıklarla ilgili en önemli ve tartışmalı sorunların bazılarını ele alma konusunda başarılı olamamıştır. Vijapur, liberal demokratik toplumlarda bile kültürel azınlıklara mensup kişilerin, insan hakları ihlal edilmeden, çoğunluğun iktidarı ve baskısı altında çeşitli dezavantajlara maruz kalabileceğini ifade eder:

“İnsan hakları kavramının sorunu, bu tür sorulara yanlış yanıt vermesi değildir. Daha ziyade, çoğu zaman hiç cevap vermemesidir. Örneğin, ifade özgürlüğü hakkı bize bir toplumun hangi dil politikasına sahip olması gerektiğini söylemez. İnsan hakları ilkeleri, bu tür konuları çoğunlukçu karar alma sürecine bırakır ve bu, azınlıkların adaletsizliğe karşı savunmasız kalmasına neden olabilir. Azınlıkları bu tür çoğunlukçu baskıdan korumak için ayrı bir azınlık hakları çerçevesi gereklidir.” (Vijapur, 2006: 390-391)

Bir grubun (bir azınlığın), baskın olan grubun yaşayışı içerisinde ihmal edilmesi, dışlanması veya doğrudan/dolaylı olarak ezilmesi durumunda bu grubun kendilerini azınlık olarak görmelerine ve baskın grup tarafından bir azınlık olarak görülmelerine sebep olabilir. Bu nedenle, insan hakları, azınlık gruplarını da bu dezavantajlardan koruyacak biçimde ele alınmalıdır (Vijapur, 2006:392).

¹⁵ Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights* kitabında bu teoriyi açıklamıştır.

3.BÖLÜM

3.1. KÜLTÜREL GÖRECİLİK VE KADIN HAKLARI

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi, 2009 yılında, “insan hakları sisteminde kültürel haklara daha fazla görünürlük kazandırmak ve hak ihlallerinin anlaşılmasını teşvik etmek” amacıyla kültürel haklar alanında bağımsız bir uzman tayin etmiştir. 2012’de görev süresi uzatılarak *Kültürel Haklar Özel Raportörü* unvanı verilen uzman¹⁶ on yıllık raporunda kültürel hakların geliştirilmesi ve korunmasında önemli ilerleme kaydedildiğini, ancak aynı zamanda *aşırılık, kültürel göreciliğin yaygınlaşması, insan hakları ihlalleri için kültürel mazeretler* gibi önemli zorlukların devam ettiğini belirtmiştir (Donders, 2020:61).

Kültürel hakların, birçok halkın kendi ayırt edici kimliklerinden yararlanmaları için vazgeçilmez olduğu vurgulansa da insan hakları standartlarıyla uyumlu olmayan ve üyelerine zarar verme olasılığı bulunan kültürel gelenekler, uygulamalar ve inançların varlığı, özellikle kadınların insan haklarının korunması konusunda bir endişe kaynağı olmaktadır (Fagan, 2017: 325).

Buna örnek olarak, insan hakları zemininde kültürel göreciliği savunanların evrensel insan hakları savunucularıyla en çok çarpıştığı konulardan biri olan kadın sünneti meselesini ele alacağız. Dünya üzerinde farklı kültürlere mensup olan kadınlar “gelenek” adı altında birçok baskı ve tehditle karşı karşıya kalmaktadır. Bunlar arasında en çok tartışılan, fiziki ve duygusal olarak en çok zarar veren “geleneklerin” başında kadın sünneti gelmektedir.

¹⁶ Kültürel Haklar alanında Özel Raportör.
<https://www.ohchr.org/en/issues/culturalrights/pages/srculturalrightsindex.aspx>

3.1.1. Kadın Sünneti Uygulaması (FGM)

Dünya Sağlık Örgütü (WHO), kadın sünnetini (*Female Genital Mutilation-FGM*), “tıbbi olmayan nedenlerle kadının cinsel organının dış kısmının kısmen veya tamamen çıkarılması veya kadın cinsel organının başka bir yöntemle sakatlanması veya işlevsiz hale getirilmesi” olarak tanımlamaktadır. “Bu uygulamanın genellikle 0-15 yaş arası kız çocuklarına uygulanıldığı biliniyor ve uygulama, yapılan toplumlarda “çocukluktan kadınlığa geçiş ritüeli” olarak tanımlanıyor. Ayrıca, evlilik öncesi kadının bekâretini korumak, evlilikte de sadakati sağlamak gerekçesiyle savunulan kadın sünnetinin birçok toplulukta da kadının libidosunu azalttığına ve bu sayede onun evlilik dışı cinsel eylemlere direnmesine yardımcı olduğuna inanılıyor (Digan, 2002:21).

Verilere göre¹⁷ “Afrika, Orta Doğu ve Asya’da, kadın sünnetinin yoğunlaştığı 30 ülkede bugün yaşayan 200 milyondan fazla kız çocuğu ve kadın sünnet edilmiştir. Kadın sünnetinin uygulandığı toplumlarda bu uygulamayı savunanlar, herhangi bir dini metinde yer almasa da bu geleneğin dini bir gereklilik olduğunu ve kültürlerinin bir parçası olduğunu ayrıca bu uygulamanın kadın sağlığı için önemli olduğunu öne sürüyorlar. Bu temellendirmeler genellikle dini içtihatlardan türüyor.”

Dünya Sağlık Örgütü’nün resmi sayfasında yayınlamış olduğu araştırma ve bilgilere göre kadın sünnetinin sağlık açısından faydası bulunmamaktadır ve bu uygulama kız çocuklarına ve kadınlara birçok yönden zarar vermektedir. Buna göre; “Kadın sünneti sağlıklı ve normal kadın genital dokusunun çıkarılmasını ve zarar görmesini içermesi sebebiyle kız çocuklarının ve kadınların vücutlarının doğal işlevlerine müdahale etmektedir”.¹⁸

¹⁷ Dünya Sağlık Örgütü. Kadın Sünneti Uygulaması (FGM)

<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/female-genital-mutilation>

¹⁸ Dünya Sağlık Örgütü, kadın sünneti uygulamalarını 4 şekilde tanımlamıştır:

“1) Tip I, klitoris bir kısmının veya tamamının çıkarılarak veya çıkarılmadan, üst derinin kesilerek çıkartılmasıdır.

2) Tip II, labia minoranın kısmen veya tamamen çıkarılmasıyla klitoris kesilerek çıkartılmasıdır.

Ayrıca; “Kadın sünneti uluslararası düzeyde kız çocuklarının ve kadınların insan haklarının ihlali olarak kabul edilmektedir. Cinsiyetler arasındaki köklü eşitsizliği yansıtır ve kadınlara karşı aşırı bir ayrımcılık biçimi oluşturur. Neredeyse her zaman reşit olmayanlara uygulanması sebebiyle aynı zamanda çocuk haklarının da ihlali olarak kabul edilmektedir. Uygulama, bir kişinin sağlık, güvenlik ve fiziksel bütünlük haklarını, işkence ve zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muameleden uzak olma hakkını ve işlemin ölümle sonuçlanması durumunda yaşama hakkını ihlal etmektedir.”¹⁹

Operasyon geçiren kadınların birçoğu fiziksel ve mental olarak negatif sonuçlara maruz kalmaktadır.²⁰

Elde edilen veriler ve kişilerin tecrübelerine bakıldığında kadın sünneti uygulamasının, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin 3. ve 5. maddelerinde koruma altına alınan haklara yönelik ihlallere neden olduğu görülmektedir.

3. madde “herkesin yaşama, özgürlük ve kişi güvenliği hakkı”nı tanır. Kadın sünneti bağlamındaki ihlale bakıldığında, öncelikle, kadın sünnetinin ölüme

3) Tip III, vajinal açıklığın dikilmesi / daraltılması ile dış genital bölgelerin bir kısmının veya tamamının kesilerek çıkartılmasıdır.

4) Tip IV, tıbbi olmayan amaçlarla kadın cinsel organına yönelik diğer tüm zararlı prosedürleri içerir; genital bölgeyi iğneleme, delme, kazıma, kazıma ve dağlama vb.”

¹⁹ Dünya Sağlık Örgütü. Kadın Sünneti Uygulaması (FGM)

<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/female-genital-mutilation>

²⁰ A.g.e.

Operasyon sırasında oluşması muhtemel komplikasyonlar şunları içerebilir; şiddetli acı, aşırı kanama (hemoraji), genital doku şişmesi, ateş, enfeksiyonlar, idrar problemleri, yara iyileşme sorunları, çevreleyen genital dokuda yaralanma, şok, ölüm.

Operasyon sonrasında oluşabilecek uzun vadeli komplikasyonlar ise şunları içerebilir; idrar problemleri (ağrılı idrara çıkma, idrar yolu enfeksiyonları), vajinal problemler (akıntı, kaşıntı, bakteriyel vajinoz ve diğer enfeksiyonlar), adet sorunları (ağrılı adet kanaması, adet kanını geçme zorluğu, vb.), yara dokusu ve keloid, cinsel sorunlar (cinsel ilişki sırasında ağrı, tatmin azalması vb.), artan doğum komplikasyonları riski (zor doğum, aşırı kanama, sezaryen, bebeği yeniden canlandırma ihtiyacı, vb.) ve yeni doğan ölümleri, daha sonraki ameliyatlara duyulan ihtiyaç: örneğin vajinal açıklığın kapatılması veya daraltılması sonucu cinsel ilişki ve doğum (deinfibülasyon) için kapalı vajinanın kesilerek açılmasına yol açabilir. Bazen genital doku, doğum sonrası da dâhil olmak üzere birkaç kez tekrar dikilir, bu nedenle kadın tekrar tekrar açma ve kapama prosedürlerinden geçerek hem anlık hem de uzun vadeli riskleri daha da artırır; psikolojik sorunlar (depresyon, anksiyete, travma sonrası stres bozukluğu, düşük benlik saygısı vb.)

kadar varabilecek ciddi komplikasyonlarla yaşam için gereksiz risklere neden olduğu görülmektedir. Kadın sünneti çoğunlukla reşit olmayan kız çocuklarına uygulanmaktadır ve beden bütünlüğüne müdahaledir. Ayrıca, kadın sünnetinin meydana gelme şekli, uygulamanın yapıldığı kişilerde psikolojik rahatsızlıklara ve travmalara sebep olabilmektedir.

5. madde ise, “hiç kimseye işkence yapılamaz, zalimce, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele ve ceza verilemez” hükmünü içermektedir. Otorilerce yapılan araştırmalar ve kadın sünnetinin görünen etkileri, bu uygulamanın kız çocuklarına ve kadınlara uygulanan bir işkence türü olduğunu açıkça göstermektedir. Bu uygulama, bir bireye (açık olsun veya olmasın) zorla uygulanan zalimce muamele biçimidir (Gomes, 2018: 16).

ABD Kalkınma Ajansı (USAID), 2000 yılında yayınladığı “Kadın Sünneti’ne Dair Politika” (*Policy on Female Genital Cutting*)²¹ belgesinde bu uygulamanın kadın sağlığını ve insan hakkını ihlal eden bir uygulama olduğunu kabul ederek, Beyanname’nin 7. maddesini de ihlal ettiğini vurgulamaktadır:

“Kadın Sünneti, kadınların ikincil konumunun bir göstergesi olduğu için, Evrensel Bildirge’nin 7. maddesini de ihlal etmektedir: *“Herkes kanun önünde eşittir ve hiçbir ayırım gözetilmeksizin kanun tarafından eşit korunma hakkına sahiptir. Herkes, bu Bildirgeyi ihlal eden her türlü ayrımcılığa ve bu tür ayrımcılığa yönelik her türlü kışkırtmaya karşı eşit korunma hakkına sahiptir.”*”

3.1.2. Kadın Sünneti, Kültürel Görecilik Ve Kadının İnsan Hakları

Kültürel görecilik perspektifi bir davranışın, bir pratiğin ardındaki yükü herhangi bir yargı üretmeden algılamaya ve anlamlandırmaya çalışır ve bir topluluk veya kişi için bir “iyi” veya “kötü”yü belirlemekten uzak durur. Bu sebeple kültüre ait bir pratiğin karşısında olmak bazı araştırmacılar için belki de içinde bulundukları disipline ihanet olarak gözükebilir. Kültürel görecilik ilkesi bakımından, antropolog veya sahadaki sosyal bilimci, bir olguyu kendi değer yargılarıyla değerlendirmemek, olguyu o kültürün içinde anlamak eğilimindedir. Fakat bu

²¹ Policy on Female Genital Cutting.
<https://www.usaid.gov/ads/policy/200/200mac>

perspektif, insan hakları düşüncesiyle ve insan hakları savunucularının argümanlarıyla çoğu durumda çelişmektedir.

Çalışmanın kültüre dair bölümünde kültürün ve kültüre dair pratiklerin sabit ve değişmez değil, dinamik ve değişken olduğuna değinilmişti.²² Bu nedenle kültürün kimi zaman iktidar yapılarının ideolojileriyle de şekillenerek kontrol mekanizması haline geldiği ve politik bir ilkeye dönüştüğü görülmektedir. Bunun sonucunda, kültürel uygulamalar, insanlara zarar verme veya baskı yapma ve kişisel gelişimlerini engelleme potansiyelini taşıyor hale gelmektedirler. Bu nedenle kültürel ifadeler ve kültürel faaliyetler, “zarar” kavramı göz önüne alındığında, insan hak ve özgürlüklerinin rolü temelinde de değerlendirilmek zorundadır (Donders, 2020:69-79).

Nagengast, bunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Antropologlar tarafından farklılığa saygı uyandırmak için geliştirilen kültürel görelilik kavramının despotik devletler, politikacılar, dini liderler ve bazen de iyi niyetli akademisyenler tarafından kadına yönelik insan hakları ihlallerini rasyonelleştirmek ve bunlara mazeret göstermek için sahiplenildiğini, basitleştirildiğini ve uygulandığını savunmaktayım.

Antropologlar, kültürel göreliliği kısıtlayıcı değil, özgürleştirici bir kavram haline getirmede başı çekmelidir. Bunu yapmak için, gelenek ve topluluk adına işlenen insan hakları ihlallerini ele alabilecek hem uzun hem de kısa vadeli stratejileri keşfetmek adına kavramı yeniden ele almalı ve yeniden konuşlandırmalıyız.” (Nagengast, 1998: 11)

Bunun ışığında, Wilson’a göre kültürel göreciliği savunmak, birinin adalet ve insan hakları kavramlarını destekleyip desteklemediği veya karşı çıktığı konusunda bilgi verir hale gelmiştir. Wilson, *“Kültür asla sadece akademinin duvarları içinde güvenli bir şekilde yer alan analitik bir kategori değildir; ulus kurucuların ve diğer cemaatçilerin tuğlaları ve harcıdır”* diyerek kültürel göreciliğin ideolojik bir araç olarak kullanıldığını ifade eder (Wilson, 2002:229). Bu sebeple “kültürün” kurucu unsurlarını araştırmak ve kültürel uygulamalara ve onların sonuçlarına dair bilgi edinmeye çalışırken bunları göz önünde tutmak önem arz etmektedir.

²² Bknz.sf.8

Kadın sünneti yaygın bir uygulama olmasının yanı sıra, aynı zamanda bu uygulamanın yapıldığı toplumlara bakıldığında bu toplumların ortak özelliğinin kadınların toplumdaki ikincil rolü olduğu görülmektedir. Kadın, ev işleri ve çocuk bakımının dışında toplumda neredeyse görünmez bir konumdadır. Sosyal ve ekonomik olarak erkeğe bağımlıdır. Kadın sünneti uygulaması, eril gücün ve cinsiyet eşitsizliğinin kültüre bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu uygulama, toplumda erkekler için bir onur ve itibar meselesi olarak görülmektedir (Digan, 2002:22).

Kültür olgusu zamanla birçok etkenin bir araya gelmesiyle şekillenir. Bu nedenle bu etkenlerin ne olduğunu ve geri planını anlamak, kültürel pratiği insan hakları bağlamında değerlendirebilmek açısından önemlidir.

Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO), "Kadın Sünnetini Durdurma Bildirgesi"nde (*Eliminating Female Genital Mutilation*) kadın sünnetinin, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir ürünü olduğu şöyle ifade edilir:

"Kadın sünneti, cinsiyete dayalı ayrımcılık olarak kabul edilmiştir, çünkü kadın ve erkek arasındaki toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ve güç dengesizliklerinden kaynaklanmaktadır ve kadınların insan haklarından tam ve eşit şekilde yararlanmasını engellemektedir. Kız çocuklarına ve kadınlara yönelik, fiziksel ve psikolojik sonuçları olan bir şiddet biçimidir."²³

Digan, kadın sünnetinden bahsederken bu uygulamanın kadının cinselliğine müdahale ederek kadını değersizleştiren eylemlerden biri olduğunu söylemektedir. Erkek egemenliğinin olduğu kültürlerde erkeklerin nelerin değerli olup nelerin değerli olmadığına dair şartlar dayattığını, çünkü erkekler için bunun somut ve yönetilebilir olduğunu ekler. Menstrüasyon, hamilelik, doğum, bebek emzirme gibi kadınlara has doğal özellik ve yeteneklerin erkekler için somut ve yönetilebilir olmaması sebebiyle erkekler kadınlara has doğal özellik ve yetenekleri değersizleştirmeye çalışmaktadır. Bu doğal özellik ve yetenekler

²³ Dünya Sağlık Örgütü. *Eliminating Female Genital Mutilation Statement*. https://www.un.org/womenwatch/daw/csw/csw52/statements_missions/Interagency_Statement_on_Eliminating_FGM.pdf

üzerinde hiçbir kontrolü olmayan erkekler için kadın cinselliğine müdahalede bulunmak oldukça önemlidir (Digan, 2002:21-22).

Kadının insan haklarını bu bağlamıyla ele alırsak, tarihsel olarak kültürel pratiklerin zarar verdiği en büyük grubun kadınlar olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kadın haklarını savunan gruplar; kadının özerkliğini, cinselliğini ve üremesini kontrol eden gelenek ve kültürel pratiklerin kimin çıkarına olduğunu sorgulamaktadırlar. Kadının, kültürün ve ideal toplumun devamlılığında merkezi bir rolünün olduğu kabulü, bazı politikacılar tarafından “kültürün koruyucu melekleri” olarak adlandırılması kültürün bir iktidar aracı olarak kullanıldığına ve kullanılmaya çalışıldığının işareti olarak görülmektedir. Devletin haksız uygulamalarını haklı bir zemine oturtmak için grup hakları ve kültürü kavramlarını kullanışlı bulan politikacılar onları birer müzakere ve mücadele ürünü haline getirmektedirler. (Nagengast 1998: 7-11)

1993 Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansı, kültürel görecilik ve kadın sünneti uygulamasına dair tartışmalar ışığında iki önemli gelişmeye ev sahipliği yapmıştır. Birincisi, kadın sünnetinin, *kadına yönelik şiddetin bir biçimi* olarak sınıflandırılmasıdır. Diğeri ise, kadına yönelik şiddet meselesinin ilk kez uluslararası insan hakları hukuku kapsamına girmesidir. Viyana Bildirgesi’nin 38. maddesinde bu husus vurgulanmıştır:

“Dünya İnsan Hakları Konferansı, (...) kadın hakları ile belirli geleneksel uygulamaların, kültürel önyargıların ve dini aşırılığın zararlı etkileri arasında doğabilecek her türlü çatışmanın ortadan kaldırılması için çalışmanın önemini vurgulamaktadır.

Burada kadınların hakları ile belirli geleneksel uygulamaların zararlı etkileri, kültürel önyargılar ve dini aşırılık arasında doğabilecek her türlü çatışmanın ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Dünya İnsan Hakları Konferansı Genel Kurulu devletleri kadına yönelik şiddetle ilgili taslak bildirgeyi kabul etmeye ve bu hükümlere uygun olarak kadına yönelik şiddetle mücadele etmeye çağırır.(...)”²⁴

Kadın sünneti pratiği, insan hakları perspektifinden bakıldığında hem kadının ve çocuğun insan haklarının ihlali hem de kadınlar üzerindeki kontrol mekanizmasının bir yansımasıdır. Wangila, bu ve buna benzer uygulamaların

²⁴ Bknz. Viyana Bildirgesi ve Eylem Planı.

<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/vienna.aspx>

aynı zamanda bir “sosyal adaletsizlik” örneği olduğunu söyler (Wangila, 2007: 395). Bazı topluluklarda eğitilmiş kadınlar arasında bile kadın sünnetinin sürdürülmesi bu uygulamanın ne kadar karmaşık bir arka planı olduğunu da bir göstergesidir. Bunu anlayabilmek için yalnızca kültürel altyapının değil, sosyal faktörlerin de sorgulanması gerekmektedir:

“Bu faktörleri anlamak, bizi belirli bir topluluktaki kadınların özel ve genel davranışlarını yönlendiren sosyal ağları ve iktidar konumlarını analiz etmeye götürür. Bu önemli adım, bu uygulamaya yönelik tutumların dönüştürülmesini amaçlayan stratejiler oluşturulmasından önce gelmelidir.” (Wangila, 2007:405)

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, insan haklarından cinsiyetten bağımsız biçimde eşit hakları kastettiğini vurgular.²⁵ Fakat buna rağmen, pratikte, kadınlar dünyanın tüm ülkelerinde, hem farklı hem de benzer şekillerde birçok ayrımcılığa uğramaya devam etmekte. Dünyanın birçok yerinde, bazı kültürel veya dini gruplarda, bu ayrımların insan hakları belgelerinin yasakladığı diğer ayırım gerekçelerinden çok daha doğal ve kabul edilebilir haldedir.

Cinsiyete dayalı ayrımcılık, günümüzde kendine kültürel dayanak bulmakta zorluk çekmemekte ve sürdürülmeye devam etmektedir (Okin, 1998: 33).

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi 1992’de kabul edilen *Kadına Yönelik Şiddete İlişkin Genel Tavsiyesi*’nde, “kadınların erkeklere tabi veya kalıplaşmış rollere sahip olarak görüldüğü geleneksel tutumların, şiddet veya zorlama içeren yaygın uygulamaların sürdürülmesinde zemin teşkil ettiğini belirterek bu uygulamaların kadınları anlaşılmayla korunan haklarından mahrum bıraktığını” tespit etmiştir.²⁶

BM İnsan Hakları Komitesi, 2000 yılında kabul edilen “Hakların Eşit Şekilde Kullanılmasına İlişkin Genel Yorum” belgesinde ise şunları belirtmiştir: “Taraf

²⁵ Bknz. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi. Madde 2

“ Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer herhangi bir akide, milli veya içtimai menşee, servet, doğuş veya herhangi diğer bir fark gözetilmeksizin işbu Beynamede ilan olunan tekml haklardan ve bütün hürriyetlerden istifade edebilir.”

²⁶ UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women (CEDAW), *CEDAW General Recommendation No. 19: Violence against women*

devletler, geleneksel, tarihsel, dini veya kültürel tutumları, kadınların kanun önünde eşitliğini engellemek ve tüm Sözleşme hükümlerinden eşit şekilde yararlanma haklarına yönelik ihlalleri meşrulaştırmak için kullanılamaz.”²⁷

Donders, kültürel uygulamaların çok çeşitli olduğunu ve bunun da insan haklarıyla ilgili olarak kabul edilebilirlikleri hakkında genel açıklamalar yapmayı ve genel hükümler kurmayı imkânsız kıldığını ifade etmektedir. Bu nedenle kültürel durumların insan haklarıyla çatışmalarının kapsamı, her bir konu veya sorunun özel içeriğine göre, bağlamsal biçimde ele alınmalıdır. Uluslararası insan hakları normlarıyla açıkça çelişen kültürel uygulamaların, kültürel haklar tarafından korunuyor olarak haklı gösterilmesi mümkün değildir (Donders, 2020:77-78).

²⁷ UN Human Rights Committee (HRC), *CCPR General Comment No. 28: Article 3 (The Equality of Rights Between Men and Women)*

SONUÇ

Kadının insan haklarının korunması hususunda kültürel görecilik ve evrensellik tartışmaları, sorulması gereken birçok soruyu gizleyerek sünen altı etmektedir. Kadın sünneti uygulaması ise yalnızca bir insan hakkı ihlali olarak değerlendirilmekle kalmamış, aynı zamanda insan haklarının evrenselleşmesi ve çok kültürlülüğün nasıl dengeleneceği konusundaki tartışmalarda merkezi bir rol oynamıştır (Shell-Duncan, 2008: 232).

Özellikle kadının ikincil konumda olduğu baskıcı toplumlarda kadınlara zarar veren kültürel pratikleri ele aldığımızda, “burada kültürel göreciliğin yeri nedir?” sorusu cevaplandırılmalıdır. Kültürel görecilik insan hakları ihlallerinde bir gerekçe olarak kullanılabilir mi? Antropolog Daniel Bates’e göre yapanlar tarafından meşru sayılsa ve maruz kalanlar tarafından da beklenen bir durum olsa da insanlık dışı suçlar haklı bulunamaz. Esasen kültürel görecilik yaklaşımı kendi ahlâk standartlarımızı başka toplumlara dayatmaktan ve toplumları kendi değer yargılarımızla değerlendirmekten kaçınmayı öngörür. Fakat haksız uygulamaların karşısında eylemsizliğin bir gerekçesi olamaz (Bates, 2009: 15). Kadın sünneti gibi uygulamalar, kültürel olarak meşrulaştırılan bir zemine sahip olsalar da, diğer toplumsal uygulamalarda olduğu gibi, bu tür uygulamalara yönelik etik eleştiriden ve adalet, insan hakları, insan bütünlüğü yönünden kendisine yönelik eleştirel değerlendirmelerden kaçınmaz (Wangila, 2007: 408).

Teorinin ortaya çıkışında esas alınan düşünceye bakıldığında kültürel görecilik teorisinin savunulabilirliğinin zayıf olduğu gözükmemektedir. Kültürel görecilik antropolojik araştırmalar sırasında edinilmesi gereken bilimsel bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede bir geleneğe veya kültürel davranışa bakarken o kültürün yerleşik değerlerinin de göz önüne alınması gerektiğini ifade etmektedir. Bu yöntemle objektif bir değerlendirme mümkün olabilir. Kültürel görecilik bir araçtır; bu araç kültürel inanç ve gelenekleri kendi bağlamında anlamak hususunda bir perspektif sunar. Bu bir kültürel pratiği, bir kültürün içinde var olmasından dolayı savunmak veya kötülemek anlamına

gelmemektedir. Brown, kültürel göreciliği, bir doktrin olarak anlamak yerine akılda tutulması gereken bir düşünce biçimi ve entelektüel bir araç olarak düşünmeyi savunur (Brown, 2008: 372).

İşte bu noktada; *kültürel görecilik* ve *ahlâki görecilik* kavramını ayırmak faydalı olacaktır. İnsanların haklarını gasp eden uygulamaların karşısında dururken ve yaşadığı problemleri anlamaya ve çözmeye çalışırken de göreci bir bakış mümkündür. Buna karşılık ahlâki görecilik anlayışı, her kültürün kendi doğrusunu kendisinin belirlemesi hakkını savunur ve bundan ötürü, evrensel insan haklarının olamayacağını söyler. Bu düşünce, kültürün, ahlâki hak veya kuralın geçerliliğinin tek kaynağı olduğunu kabul eder. Ahlâki göreci bakış açısına göre evrensel ahlâk kuralları emperyalist ve dayatıcıdır. Başka bir deyişle bunlar Batı toplumunun kendi değer yargılarını başka toplumlara dayatmasıdır. Bu bakış açısı, evrensel bir doğru, evrensel bir ahlâki kural veya değer olamayacağını, her kültürün geleneklerce belirlenen doğru uygulamalarını sürdürbilme ve kendi doğrusunu seçme hakkının olduğunu savunur ve ilkesel olarak herhangi bir geleneğe dâhil olduğu söylenen soykırım, kölelik veya işkence gibi olası uygulamaları da dolaylı olarak savunur hale gelir. Bu konumlanış, kişiyi, insan gerçeğini anlamaktan uzak bir hale getirmektedir (Digan, 2002: 19-24).

Donnelly'in *radikal kültürel görecilik* olarak tanımladığı ahlâki görecilik anlayışına göre "insan" kavramının ahlâki bir önemi yoktur ve kişinin sadece bir insan olduğu gerçeği, kişinin ahlâki statüsüyle ilgili değildir. Kişi bir toplumun ve grubun parçası olarak kabul edilir ve buna göre statü edinir. Bu nedenle bireyi merkeze koyan bir insan anlayışına uzaktır. (Donnelly,1984: 404)

Etikçi Francis Beckwith ve Gregory Koukl'a göre, aşırı görecilik, "*adalet ve hakkaniyetin anlamsız kavramlar olduğu, hesap verebilirliğin, ahlâki gelişme olasılığının, ahlâki söylemin ve hoşgörünün olmadığı bir dünyaya*" alan açar (akt. Wangila, 2007: 408).

Bu bağlamda insan hakları da "batı kültürünün kendi tarihsel, toplumsal ve ekonomik gelişmesi sonucu ürettiği, belirli bir insan anlayışına dayanan, belirli bir devlet vatandaş ilişkisini gerektiren haklar" olarak ele alınır. (Saraç,2006:27)

Kültürel görecilik, (bize veya başkalarına) yabancı bir davranışın, geleneklerin ve ritüellerin isteğe bağlı olarak seçilebilir veya vazgeçilebilir uygulamalar olmadığını ve tecrübeye, günlük yaşam pratiklerine bağlı olarak bir mantık içinde zamanla şekillenen bir olgu olduğunu gösterir. Bağlı olduğu bir geleneği, insan hayatından çıkarmak kolay değildir. Kültürel olarak asimile edilen veya kültürleri “modernleştirilen” bazı topluluklarda, yerliler ve göçmenler arasında sağlık problemlerinin, büyüklere saygı kaybının, aile parçalanmasının, depresyon ve intihar yaygınlığının giderek görünür hale geldiği belgelenmiştir (Gordon, 1991:13).

Bu sebeple kültürel görecilik düşüncesi kültürlerin devamlılığı, kültürel grupların haklarının gözetilmesi ve korunması açısından önem taşımaktadır. Bir kişi kültürel bir gruba olan mensubiyetinden ötürü ayrımcılığa uğruyorsa, bu da tanımlanan hak ihlalleri bakımından sorunludur.

Kültürle insan haklarını karşı karşıya getirmek, her iki bakış açısı bakımından da sorun yaratmaktadır. İki yaklaşım da bir arada bulunabilir ve anlamlı olabilir. Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, kültürün kendi mensuplarının fiziksel ve duygusal ihtiyaçlarını karşılama konusunda yetersiz kalması halinde, değişmesinin talep edilebilir ve yenilenebilir olduğudur. Bu sayede kültürün sürekliliği de sağlanır (Digan, 2002: 25). Bu konuyu ele alırken, kadınların ve ailelerin kültürüne ve özerkliğine hem koruma hem de saygı sunan eylem stratejileri geliştirmek için dikkatli bir müzakere gereklidir (Shell-Duncan, 2008: 225).

Buna ek olarak, Wangila, bir taraftan farklılığın tanınmamasının kültürel farklılıkların yanlış anlaşılmasına ve ihmal edilmesine yol açabileceğini söylerken, diğer taraftan kültüre aşırı dikkatin de belirli bir kültürce desteklenen sosyal adaletsizliklerin gözden kaçırılmasına neden olabileceğini ifade etmekte ve bu nedenle, kültürel değerler ve benzersizlik iddialarının ortasında bile adalet kavramını gözden kaçırmamanın önemine vurgu yapmaktadır (Wangila, 2007: 410).

J.S.Davidson da, “East vs West: Human Rights and Cultural Difference” başlıklı makalesinde insan hakları ve kültürel hakların birbirini tamamlayıcı olduğunu şu şekilde ifade eder:

“İnsan haklarının esasen bireyin devletle ilişkisi ile ilgili olduğu konusu yadsınamaz, çünkü insan hakları belgeleri bu terimlerle ifade edilmektedir; söz konusu hakları korumak için devletlere yükümlülükler yüklerler. Benzer şekilde, kültürün devlet içindeki grupların ve bireylerin iç organizasyonu ile ilgili olduğunun kabul edilmesi, hemen hemen tüm devletlerde var olan bir gerçeği yansıtmaktadır. Aslında, ikisinin uyumsuz olması veya tamamlayıcı bir ilişkiden ziyade uzlaşmaz bir ilişki içinde kurulması için hiçbir neden yoktur.”

Davidson insan haklarının korunması konusundaki en büyük adımlardan birinin insan haklarının sınırını çizmek ve bu kavram üzerindeki belirsizliği gidermek olduğunu söyler:

“(…) Dolayısıyla insan haklarını faydalı kılmak için onların belirsizliğinden uzaklaşmak ve somutlaştırmak gerekir. Yukarıda belirtildiği gibi bu, bir hakkın somut koşullarda yorumlanmasını ve uygulanmasını gerektirir. İnsan hakları normları ancak, bir kişi hakkının ihlal edildiğini iddia ettiğinde ve bazı yetkili karar alma birimleri bu hakkı mevcut duruma göre yorumlayıp uyguladığında, insan hakları normları gerçek kapsamını ve kimliğini ortaya koymaya başlar. Bu sadece bir hukuki yorum meselesi değil, aynı zamanda bundan çok daha derin bir meseledir. Bir hakkın savunulması genellikle bazı sosyal politikadaki eksikliği ortaya çıkaracaktır ve bu nedenle devletin yalnızca mağduru tazmin etmesi değil, aynı zamanda böyle bir ihlalin tekrar olmamasını sağlamak için uygun adımları atmasını gerektirecektir. Bir anlamda [insan hakları normları] devletin insan hakları yükümlülükleriyle uyumlu olmasını sağlamak için devlet aygıtının yeniden yapılandırılmasını içerir.” (Davidson, 2001)

Evrensel insan hakları ve kültürel görecilik arasındaki sınırı belirlemek için kullanılabilecek temel kavram, bahsedildiği üzere bireylere veya gruplara yönelen *zarar* kavramıdır. Bu, kültürün ve kültürel kimliğin bireyin üzerindeki derin ve önemli etkisini kabul ederek anlaşılabilir. Irk, din, cinsiyet ve etnik köken gibi atfedilmiş kültürel nitelikler bu nedenle birçok halkın kimliğinin inşasının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu nedenle, bu tür niteliklerin insan hakları bakımından zarar yaratacak uygulamalara da zemin teşkil edebileceği ihtimalini kabul etmek gerekir.

Bu hususta öncelik, Nagengast'ın da belirttiği gibi, insan haklarının gözetilmesi bakımından bireyin fiziksel ve duygusal olarak tamamen hayatta kalmasını sağlamak, sonrasında ise bedensel bütünlüğünü korumak ve yaralanma gibi fiziki zararlar yanında, hastalıklardan korunmasını sağlamak esas amaç olmalıdır. Bireyin haklarının, başkalarının hayatını, sağlığını, onurunu veya eşit derecede temel özgürlüklerini tehlikeye atmadığı ölçüde korunması elzemdir. Tek tek bireylerin bir başka topluluğun veya kişinin hayatta kalmasını veya yararını sağlamak için feda edilmesi soykırım, etnikkırım (*ethnocide*) ve kitlesel kayıpların önünü açmak gibi zararlara neden olabileceğini gözden kaçırmamak gerekir (Nagengast, 1998:10). Öte yandan kültürel antropologlar, kadın sünnetinin uygulandığı topluluklarda, bu uygulamanın yarattığı tıbbi komplikasyonları çalışmalarına dâhil etmemesi ve kültürel göreci tutumları nedeniyle kendi ahlâki savunuculuk konumlarını reddetmesi, uluslararası kadın hakları hareketinin tepkisini çekmiş ve ortaya çıkan zararı örtbas etmekle suçlanmışlardır. (Gordon,1991: 13). Bu nedenle kültürel farkındalık ile evrensel insan hakları nosyonu arasındaki kritik ilişkinin gözden kaçırılmaması, hem kültürleri çalışanlar hem de insan hakları savunucuları için açık bir zorunluluktur.

KAYNAKÇA

- Bates, D.G. (2009). 21.Yüzyılda Kültürel Antropoloji: İnsanın Doğadaki Yeri. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Benedict, R. (1935). Patterns of Culture. London: Routledge and Kegan Paul.
- Boas, F. (1901). The Mind of Primitive Man. *The Journal of American Folklore*, 14(52), 1–11. <https://doi.org/10.2307/533099>
- Brown, M. F. (2008). Cultural Relativism 2.0. *Current Anthropology*, 49(3), 363-383. <https://doi.org/10.1086/529261>
- Cerna, C. M. (1994). Universality of Human Rights and Cultural Diversity: Implementation of Human Rights in Different Socio-Cultural Contexts. *Human Rights Quarterly*, 16(4), 740–752. <https://doi.org/10.2307/762567>
- Davidson, J. S. (2001). East versus West: Human Rights and Cultural Difference. *Canterbury Law Review*, Vol.8(1), 37-53. <https://search.informit.org/doi/10.3316/agispt.20022006>
- Digan, B. (2002). Human rights and human rites: advocacy, relativism, and the issue of female genital mutilation. *Lambda Alpha Journal*, Vol.32, 18-27.
- Donders, Y. (2020). Cultural Rights in International Law: From Controversy to Celebration. *Japanese Yearbook of International Law*, Vol.62, 61-84. <https://www.researchgate.net/publication/341803953>
- Donnelly, J. (1982). Human Rights and Human Dignity: An Analytic Critique of Non-Western Conceptions of Human Rights. *The American Political Science Review*, 76(2), 303–316. <https://doi.org/10.2307/1961111>
- Donnelly, J. (1984). Cultural Relativism and Universal Human Rights. *Human Rights Quarterly*, 6(4), 400–419. <https://doi.org/10.2307/762182>
- Edmunds, M. (2013). A Good Life: Human Rights and Encounters of Modernity. Australia: Anu Press.

- Fagan, A. (2017). Cultural Harm and Engaging the Limits of a Right to Cultural Identity. *Human Rights Quarterly*, 39(2), 319–340. <https://search.informit.org/doi/10.3316/agispt.20172315>
- Gordon, D. (1991). Female Circumcision and Genital Operations in Egypt and the Sudan: A Dilemma for Medical Anthropology. *Medical Anthropology Quarterly*, 5(1), 3–14. <http://www.jstor.org/stable/648953>
- Gomes, A. (2018). Female Genital Mutilation: Human Rights, Prevention, and the Nursing Role. 1-18. https://www.researchgate.net/publication/328804421_Female_Genital_Mutilation_Human_Rights_Prevention_and_the_Nursing_Role
- Henkin, L. (1989). The Universality of the Concept of Human Rights. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 506, 10–16. <http://www.jstor.org/stable/1046650>
- Ifediora, J. (2004) Universal Human Rights and Cultural Relativism: A Marriage of Inconvenience. *Policy Perspective*, 3(1), 1-7. <https://www.researchgate.net/publication/257067180>
- Ignatieff, M. (2011). Human Rights as Politics and Idolatry. *The Tanner Lectures on Human Values*. 320-349. Erişim adresi https://tannerlectures.utah.edu/resources/documents/a-to-z/i/ignatieff_01.pdf
- Kuçuradi, I. (2011). *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kuçuradi, I. (2014). *Kültür ve Kavramları. Uludağ Konuşmaları*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kukathas, C. (1992). Are There Any Cultural Rights? *Political Theory*, 20(1), 105–139. <http://www.jstor.org/stable/191781>
- Nagengast, C. (1998). Women, Individual Rights and Cultural Relativity: Power and Difference in Human Rights Debates. 2-19. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.195.5494&rep=rep1&type=pdf>

- Okin, S. M. (1998). Feminism, Women's Human Rights, and Cultural Differences. *Hypatia*, 13(2), 32–52. <http://www.jstor.org/stable/3810636>
- Renteln, A. D. (1988). Relativism and the Search for Human Rights. *American Anthropologist*, 90(1), 56–72. <http://www.jstor.org/stable/678454>
- Saraç, N. (2006). İnsan Hakları ve Kültürel Görelilik. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Shell-Duncan, B. (2008). From Health to Human Rights: Female Genital Cutting and the Politics of Intervention. *American Anthropologist*, 110(2), 225–236. <http://www.jstor.org/stable/27563985>
- Tepe, H. (2019). *İnsan Hakları Felsefesi*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- The Executive Board, American Anthropological Association. (1947). Statement on Human Rights. *American Anthropologist*, 49(4), 539–543. <http://www.jstor.org/stable/662893>
- Vijapur, A.P. (2006). International Protection of Minority Rights. *International Studies*, 43(4), 367–394. <https://doi.org/10.1177/002088170604300402>
- Wangila, M.N. (2007). Beyond Facts to Reality: Confronting the Situation of Women in “Female Circumcising” Communities, *Journal of Human Rights*, 6:4, 393-413. <https://doi.org/10.1080/14754830701677261>
- Wilson, R.A. (2002). The Politics of Culture in Post-apartheid South Africa. King, B.J. & Fox, R.G. (Eds.). *Anthropology Beyond Culture* içinde (209-233.ss.) Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003084631>

İnternet Kaynakları

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>

BM kuruluşlarından azınlık kavramına ilişkin anlayışlarına ilişkin yanıtların seçimi.

<https://www.ohchr.org/EN/Issues/Minorities/Pages/MinoritiesIndex.aspx>

International Covenant on Civil and Political Rights,

<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>

Special Rapporteur in the field of cultural rights,

<https://www.ohchr.org/EN/Issues/CulturalRights/Pages/MandateInfo.aspx>

World Health Organization, Female Genital Mutilation,

<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/female-genital-mutilation>

USAID. Policy on Female Genital Cutting,

<https://www.usaid.gov/ads/policy/200/200mac>

World Health Organization. *Eliminating Female Genital Mutilation Statement*,

https://www.un.org/womenwatch/daw/csw/csw52/statements_missions/Interagency_Statement_on_Eliminating_FGM.pdf

UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women (CEDAW), *CEDAW General Recommendation No. 19: Violence against women*,

<https://www.refworld.org/docid/52d920c54.html>

UN Human Rights Committee (HRC), *CCPR General Comment No. 28: Article 3 (The Equality of Rights Between Men and Women)*,

<https://www.refworld.org/docid/45139c9b4.html>

Vienna Declaration and Program of Action,

<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/vienna.aspx>

Universal Declaration of Human Rights,

https://www.ohchr.org/en/udhr/documents/udhr_translations/eng.pdf

Universal Declaration on Cultural Diversity,

<https://www.refworld.org/pdfid/435cbcd64.pdf>

EK-1 TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ORJINAL RAPORT

EK-2 TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZNİ